

Ervaren discriminatie in een samenleving van minderheden

Bram Spruyt

Hoofddocent

Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR

Filip Van Droogenbroeck

Onderzoekspfeessor

Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR

Laora Mastari

Doctoraal onderzoeker

Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR

Jessy Siongers

Post-doctoraal Onderzoeker

Universiteit Gent – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep CuDOS

Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR

Gil Keppens

Post-doctoraal Onderzoeker

Vrije Universiteit Brussel – Vakgroep Sociologie – Onderzoeksgroep TOR

ABSTRACTS

Artikel 2 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind stelt dat kinderen en jongeren beschermd dienen te worden tegen elke vorm van discriminatie en dit ongeacht de kenmerken (socio-economisch, cultureel,...) van zijn of haar ouders. Ondanks die intentie, de maatregelen die eruit voortvloeiden, en het feit dat Vlaanderen als samenleving over de tijd steeds meer divers wordt, blijft discriminatie in Vlaanderen aanwezig. In die context beoogt dit artikel twee onderzoeksvragen te beantwoorden. Hoe wijdverspreid is gepercipieerde discriminatie onder jongeren (2de en 3de graad secundair onderwijs) uit Gent, Antwerpen en Brussel? En wat leert het bestaande onderzoek over de gevolgen van gepercipieerde discriminatie? De eerste vraag beantwoorden we aan de hand van gegevens van de JOP-schoolmonitor 2 (2018). De tweede vraag beantwoorden we op basis van een literatuurstudie. We focussen daarbij op de discriminatie op basis van etnisch-culturele gronden. In het besluit gaan we dieper in op de implicaties van onze onderzoeksbevindingen.

Article 2 of the International Convention on the Rights of the Child states that children and young people must be protected against all forms of discrimination, regardless of the characteristics (socio-economic, cultural, etc.) of their parents. Despite

that intention, the numerous measures that ensued, and the fact that Flanders as a society becomes increasingly diverse over time, discrimination continues to exist in Flanders. In that context, this article aims to answer two research questions. How widespread is perceived discrimination among young people (2nd and 3rd stage of secondary education) in Ghent, Antwerp and Brussels? And what does existing research teach us about the consequences of perceived discrimination? The first question is answered on the basis of data from the JOP school monitor 2 (2018). We answer the second question on the basis of a literature study. We thereby focus on discrimination based on ethnic-cultural grounds. In the conclusion we delve deeper into the implications of our research findings.

INLEIDING¹

Vlaanderen wordt, net zoals de meeste West-Europese samenlevingen, steeds meer divers (Noppe *et al.*, 2018). Naast opportuniteiten brengt die evolutie ook grote uitdagingen met zich mee (Siongers, 2019). Eén daarvan is dat ondanks de geleverde inspanningen – waaronder het strafbaar maken van discriminatie en het werken aan positievere houdingen ten aanzien van diversiteit via onderwijs, vorming en media – sommige mensen nog steeds ongelijk behandeld worden omwille van hun taal, huidskleur, etniciteit, herkomst, levensbeschouwelijke overtuiging, gender, leeftijd, seksuele oriëntatie, kortom, hun vermeend ‘anders’ zijn. Hoewel dergelijke ervaringen van discriminatie in alle gevallen schadelijk kunnen zijn, geldt dat in het bijzonder voor kinderen en jongeren. De onzekerheid en zoekende houding eigen aan het ontwikkelen van een eigen (sociale) identiteit, maakt hen immers extra gevoelig voor de oordelen van anderen (Erikson, 1994). Mede om die reden vormt het beschermen van kinderen tegen elke vorm van discriminatie het onderwerp van artikel 2 van het in 1989 aangenomen Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind (IVKR).

Tegen die achtergrond tracht dit artikel twee onderzoeksvragen te beantwoorden. Hoe wijdverspreid is gepercipieerde discriminatie onder jongeren (2de en 3de graad secundair onderwijs) uit Gent, Antwerpen en Brussel? En wat leert het bestaande wetenschappelijk onderzoek over de *gevolgen* van gepercipieerde discriminatie? De eerste vraag beantwoorden we aan de hand van gegevens van de JOP-schoolmonitor 2 (2018). De tweede vraag beantwoorden we op basis van een literatuurstudie. We focussen hierbij op de discriminatie op basis van etnisch-culturele gronden.

1. ERVAREN DISCRIMINATIE: WAT IS HET EN HOE IS HET VERSPREID?

1.1. VOORGAAND ONDERZOEK

Onder ervaren discriminatie verstaan we het gevoel onrechtvaardig behandeld te worden op basis van een groepskenmerk zoals geslacht, huidskleur, etnische origine, taal, beperking, enz. Ervaren discriminatie wordt beïnvloed door de blootstel-

¹ Deze bijdrage is een uitwerking van Van Droogenbroeck *et al.* (2016).

ling aan effectieve discriminatie én de cognitieve vatbaarheid om ervaringen in termen van discriminatie te interpreteren (Schaeffer, 2019: 65). Dat laatste relateert het belang van het gevoel gediscrimineerd te worden niet. Het is wel zo dat sommige mensen slachtoffer zijn van discriminerende handelingen maar dat niet als dusdanig ervaren en anderzijds dat mensen zichzelf soms gediscrimineerd voelen terwijl daar in feite weinig grond voor is. Ervaren discriminatie heeft met andere woorden een zekere zelfstandigheid ten opzichte van reële discriminatie en verdient om die reden afzonderlijk onderzocht te worden.

Grootschalig kwantitatief onderzoek naar ervaren discriminatie (bij jongeren) in Vlaanderen is relatief schaars. Wel werd de afgelopen jaren een inhaalbeweging gemaakt en dan in het bijzonder wat betreft onderzoek dat peilt naar ervaren discriminatie gerelateerd aan kenmerken die te maken hebben met etnisch-culturele diversiteit². Wat leren de bestaande studies over de verspreiding van ervaren discriminatie?

Als onderdeel van het RAcisme en DIscriminatie in Secundair Scholen (RADISS)-project (2012) onderzochten D’Hondt, Van Houtte en Stevens (2016) de mate van ervaren discriminatie door leerkrachten en medeleerlingen bij 1160 leerlingen met niet-West-Europese roots. De analyses toonden dat meer dan een kwart – respectievelijk 27,8% en 25,5% – van de bevraagde jongeren zich gediscrimineerd voelden door leerkrachten en medeleerlingen omwille van hun etniciteit of huidskleur. Van alle jongeren met een migratieachtergrond rapporteerde 41,1% discriminatie op basis van etnische kenmerken en 54,3% discriminatie op basis van andere gronden door medeleerlingen en/of leerkrachten.

Pauwels en De Waele (2014) bestudeerden gepercipieerde discriminatie bij 2879 Vlaamse adolescenten op basis van een enquête verspreid via facebook en andere media en via een bevraging in zes scholen. Omdat er in dit onderzoek niet vertrokken wordt van een steekproefkader is de representativiteit van de data moeilijk te beoordelen. De primaire focus van de studie ligt dan ook op de mogelijke gevolgen van ervaren discriminatie. Ervaren discriminatie wordt in deze studie gemeten aan de hand van een aantal stellingen. Interessant daarbij is dat enerzijds getoond wordt dat gepercipieerde persoonlijke discriminatie – “Werd jij reeds gediscrimineerd?” – en groepsdiscriminatie – “Behoor je tot een groep die gediscrimineerd wordt” – vrij sterk met elkaar correleren ($r: 0,829$), maar dat anderzijds wanneer de beide indicatoren samen in een model worden toegevoegd als voorspeller voor politiek gemotiveerd vandalisme en geweld het toch steeds de ervaren groepsdiscriminatie blijkt te zijn die samenhangt met meer geweld en vandalisme (zie verder).

Frounfelker en collega’s (2019) onderzochten het verband tussen ervaren discriminatie en radicalisering bij 2037 jongeren. Jongeren werden bevraagd in secundaire scholen waar een oververtegenwoordiging was van jongeren met een migratieachtergrond. Op die manier raakten scholen uit het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en Antwerpen oververtegenwoordigd in de steekproef. Boeiend aan dit onderzoek is

² Voor de hierna besproken onderzoeken is een meer uitgebreide bespreking beschikbaar in de databank Jeugdonderzoek van het Jeugdonderzoeksplatform, zie <https://www.jeugdonderzoeksplatform.be/nl/databank-jeugdonderzoek>.

dat ervaren discriminatie wordt bestudeerd in termen van de reden van discriminatie (huidskleur, uiterlijk, taal, religie, politieke opvattingen, naam, seksuele oriëntatie, gender, ander) en de context (bij het zoeken naar werk, op het werk, op school, in de publieke ruimte, in een medische context, bij sociale diensten, tijdens contacten met politie/gerecht, andere). In het algemeen rapporteerde 37,6% van de respondenten al eens gediscrimineerd te zijn geweest. Ervaren discriminatie lag hoger bij mannen dan bij vrouwen (41,1% vs. 34,3%), bij moslims (55,6%), bij respondenten die geen Frans of Nederlands spraken (61,4%) en bij oudere jongeren (22+: 59,4%). Specifiek met betrekking tot de discriminatiegrond bleek vooral het uiterlijk (23,4%), religie (15,9%), taal (15,4%), de naam (13,9%) en huidskleur (13,1%) belangrijk te zijn. Het gaat om kenmerken die op rechtstreekse wijze verband houden met etnisch-culturele diversiteit. Qua locatie waar men discriminatie ervoer, sprong de school (26,3%) en de publieke sfeer (17,8%) eruit.

1.2. RESULTATEN VAN DE JOP-SCHOOLMONITOR 2 (2018)

Om een meer compleet beeld te krijgen van de actuele verspreiding van gepercipieerde discriminatie, vullen we de beschrijvende gegevens uit voorgaande onderzoeken aan met de meest recente data verzameld door het Jeugdonderzoeksplatform (JOP). Naast de klassieke JOP monitor – een periodiek onderzoek naar de leefomstandigheden, de leefwereld en het gedrag van jongeren in Vlaanderen en Brussel – nam het JOP sinds 2010 ook reeds vier schoolmonitoren af (JOP-Antwerpen/Gent – JOP-Brussel – JOP-schoolmonitor 1 – JOP-schoolmonitor 2). Door leerlingen in scholen te bevragen wordt een grotere respons bij de kansengroepen waaronder etnisch-culturele minderheden gerealiseerd. We gebruiken hier de data van de JOP-schoolmonitor 2 die in 2018 verzameld werd bij een steekproef van jongeren uit 59 scholen in Gent, Antwerpen, het Nederlandstalig onderwijs in Brussel en 21 scholen in het niet-verstedelijk gebied in Vlaanderen (voor het technisch verslag zie Bradt *et al.*, 2019). Uit deze groep selecteerden we de jongeren die les volgden in één van de drie grootsteden.

Jongeren werden eerst gevraagd of ze zich het voorbije jaar gediscrimineerd of slecht behandeld hebben gevoeld. Ongeveer één of de vijf jongeren (21,9%) antwoordde bevestigend. Aan hen werd vervolgens de basis waarop men werd gediscrimineerd bevraagd, waarbij meerdere gronden aangeduid konden worden. Tabel 1 maakt duidelijk dat aangevoelde discriminatie vooral samenhangt met etnisch-culturele diversiteit. De drie gronden die het vaakst worden aangegeven door jongeren zijn de afkomst (51,1%), het geloof (27,9%) en de huidskleur (24,4%). Vervolgens geeft 16,4% van de jongeren aan dat dit op basis van de gesproken taal was en een iets lager percentage geeft aan dat dit op basis van het geslacht was (14,1%). Het laagste percentage vinden we voor de seksuele voorkeur (5,3%). Dit lage percentage is vermoedelijk ook verbonden aan het relatief lage percentage jongeren met een non-heteroseksuele of biseksuele voorkeur in de gebruikte dataset (jongens: 2,7% en meisjes: 7,9%).

Tabel 1. Heb je je het voorbije jaar gediscrimineerd of slecht behandeld gevoeld?
(Grootstedelijke context: Antwerpen, Brussel en Gent. N= 3841)

	N	%
Nee	3001	78,1
Ja	840	21,9
Ja, op basis van (N= 840):		
Afkomst	420	51,1
Geloof	230	27,9
Geslacht	116	14,1
Huidskleur	201	24,4
Seksuele voorkeur	43	5,3
Taal	135	16,4

Tabel 2 geeft de relatie weer tussen ervaren discriminatie en kenmerken zoals het geslacht, het leerjaar en de onderwijsvorm waarin de jongere momenteel les volgt, de herkomst, het geloof en de grootstad waarin naar school wordt gegaan.

Ten eerste tonen de gegevens een duidelijk genderverschil: 24,8% van de meisjes ten opzichte van 18,5% van de jongens geven aan zich het voorbije jaar gediscrimineerd te hebben gevoeld.

Om na te gaan of het ervaren van discriminatie varieert naargelang de leeftijd, beschouwen we de verschillen tussen jongeren die in het 3de, 4de, 5de en 6de leerjaar secundair onderwijs zitten. Er blijkt voornamelijk een (significant) verschil te bestaan in het ervaren van discriminatie tussen jongeren uit het 3de leerjaar (18,5%) enerzijds en jongeren in het 4de (22,1%), 5de (24,5%) en 6de leerjaar (22,6%) secundair onderwijs anderzijds. Verschillen in ervaren discriminatie blijken slechts zeer beperkt en niet significant samen te hangen met de gevolgde onderwijsvorm.

Tabel 1 toonde reeds dat de afkomst het vaakst als reden wordt aangegeven als basis van de discriminatie die jongeren ervaren. Het onderscheid naar verschillende (ruim samengenomen) etnische herkomstgroepen³ in tabel 2 laat substantiële verschillen zien. 42,2% van de jongeren van Afrikaanse herkomst geeft aan zich het voorbije jaar gediscrimineerd te hebben gevoeld. Eén derde van de jongeren (35,3%) van Amerikaanse (zowel Noord-, Centraal-, als Zuid-Amerika) of Australische herkomst geeft aan dat ze zich het voorbije jaar gediscrimineerd hebben gevoeld. Ook een aanzienlijk percentage jongeren van Marokkaanse (27,5%), Aziatische (24,5%) en Zuid-Europese herkomst (25,8%) voelde zich het voorbije jaar gediscrimineerd. Daarnaast rapporteert een iets lager percentage van jongeren van Turkse (18,9%) en

³ De herkomst werd bepaald aan de hand van het geboorteland van de respondent, de vader, de moeder en de grootmoeder langs moederszijde. Er wordt in eerste instantie naar de herkomst van de grootmoeder gekeken. Wanneer deze informatie ontbreekt wordt naar de herkomst van de ouders gekeken waarbij deze van de moeder als meest bepalend wordt genomen. Wanneer beide ouders dus in een ander land geboren zijn, wordt de respondent tot het herkomstland van de moeder gerekend.

Tabel 2. Verdeling naar verschillende kenmerken voor respondenten die zich het voorbije jaar gediscrimineerd of slecht behandeld hebben gevoeld

	N	%	Gemiddelde ^a	Standaard-afwijking
Geslacht (η : 0,077; p : 0,000)	822			
Jongen (n= 1782)	330	18,5	1,18	0,388
Meisje (n= 1980)	492	24,8	1,25	0,432
Leerjaar (η : 0,054; p : 0,013)	796			
3 ^{de} leerjaar (n= 1053)	195	18,5	1,19	0,389
4 ^{de} leerjaar (n= 929)	206	22,1	1,22 ^a	0,415
5 ^{de} leerjaar (n= 847)	208	24,5	1,25 ^{a,b}	0,431
6 ^{de} leerjaar (n=831)	187	22,6	1,23 ^{a,b}	0,418
Onderwijsvorm (η : 0,031; p : 0,157)	834			
Algemeen/kunst secundair onderwijs (aso/kso) (n= 1197)	429	21,5	1,21 ^a	0,411
Technisch secundair onderwijs (tso) (n= 912)	220	24,1	1,24 ^{a,b}	0,428
Beroepssecundair onderwijs (bso) (n= 900)	185	20,5	1,21 ^{a,b}	0,404
Herkomst (η : 0,189; p : 0,000)	831			
België (n= 1408)	212	15,1	1,15 ^{a,b,c}	0,358
West- of Noord-Europa (n= 225)	41	18,2	1,18 ^{a,d,e,f,g}	0,387
Oost-Europa (n= 247)	45	16,6	1,18 ^{b,d,h,i}	0,385
Zuid-Europa (n= 203)	52	25,8	1,26 ^{j,k,l}	0,439
Marokko (n= 671)	185	27,5	1,28 ^{i,m,n}	0,447
Turkije (n= 317)	60	18,9	1,19 ^{c,e,h,o,p}	0,392
Maghreb (excl. Marokko) of Midden-Oosten (n= 114)	28	18,5	1,24 ^{f,i,k,m,o,q}	0,430
Amerika of Australië (n= 129)	45	35,3	1,35 ^r	0,480
Azië (n= 218)	53	24,5	1,25 ^{g,l,n,p,q}	0,431
Afrika (n= 258)	109	42,2	1,42 ^r	0,495
Geloof (η : 0,091; p : 0,000)	827			
Katholiek, christelijk of protestants (n= 889)	215	24,2	1,24 ^a	0,429
Islamitisch (n= 1350)	338	25,0	1,25 ^{a,b}	0,433
Vrijzinnig of niet gelovig (n= 1350)	227	16,8	1,17	0,374
Andere (n= 204)	47	23,2	1,23 ^b	0,423
Grootstad (η : 0,097; p : 0,000)	840			
Antwerpen (n= 1905)	493	25,9	1,26	0,438
Brussel (n= 724)	137	18,9	1,19 ^a	0,392
Gent (n= 1212)	210	17,3	1,17 ^a	0,378

a. Gemiddeldes die eenzelfde superscript hebben verschillen niet significant ($p < 0,050$) van elkaar (op basis van een LSD post-hoc test). η is een effectmaat die varieert tussen 0 en 1 waarvan de interpretatie vergelijkbaar is met deze van een correlatiecoëfficiënt.

West- of Noord-Europese herkomst (18,2%) ervaren discriminatie. Ervaren discriminatie is het laagst onder jongeren van Oost-Europese (16,6%) en Belgische herkomst (15,1%).

Naast de herkomst van jongeren, is hun religieuze overtuiging ook een potentiële bron voor het ervaren van discriminatie. Vrijzinnige jongeren of jongeren die niet gelovig zijn, rapporteren het minst vaak discriminatie-ervaringen (16,8%). 24,2% van de jongeren met een katholieke, christelijke of protestantse geloofsovertuiging rapporteert ervaren discriminatie, gevolgd door jongeren met een islamitische geloofsovertuiging (25,0%). Het verschil tussen jongeren die vrijzinnig of niet gelovig zijn ten opzichte van gelovige jongeren is statistisch significant.

Tot slot, tonen de resultaten dat jongeren die naar school gaan in Antwerpen het vaakst discriminatie-ervaringen rapporteren (25,9%). Dit verschilt significant met het percentage jongeren die schoollopen in Brussel (18,9%) en Gent (17,3%) dat ervaren discriminatie rapporteert.

Samengevat tonen deze resultaten dat discriminatie-ervaringen geen marginaal fenomeen vormen. Dat maakt de vraag welke gevolgen deze ervaringen hebben, des te belangrijker.

2. GEVOLGEN VAN DISCRIMINATIE-ERVARINGEN

Ervaren discriminatie wordt bestudeerd vanwege zijn vermeende gevolgen voor de slachtoffers. Dergelijke gevolgen laten zich mogelijk in het bijzonder bij jongeren voelen aangezien zij volop bezig zijn met het ontwikkelen van hun zelfbeeld en (sociale) identiteit. Kenmerkend aan identiteitsvorming is immers dat het in dialoog met anderen gebeurt. Om te bepalen wie we zijn, gaan we sterk af op de verwachtingen die anderen ten aanzien van ons stellen (Erikson, 1994). Het spreekt dan ook voor zich dat het ervaren van discriminatie de identiteitsvorming kan beïnvloeden. Daar komt nog bij dat ervaringen van discriminatie zich vaker voordoen in contexten die voor mensen nieuw zijn en/of bij transitie-momenten (bv. het zoeken van een nieuw huis, een job, een stageplaats, enz.). Jongeren bevinden zich gemiddeld genomen vaker in dergelijke onzekere situaties (Woodman & Wyn, 2014).

Dat laatste is belangrijk omdat een van de redenen waarom ervaren discriminatie negatieve gevolgen heeft voor het persoonlijk welzijn, precies is dat het een bron van onzekerheid vormt. Twijfel ontstaat vaak reeds bij het interpreteren van de ervaring zelf (Paradies, 2006; SCP, 2014). Discriminatie kan zowel openlijk als verborgen plaatsvinden. Bij openlijke discriminatie wordt geen moeite gedaan het motief achter een discriminerende handeling te verhullen. In samenlevingen waar discriminatie strafbaar is, zijn situaties van verborgen discriminatie echter talrijker. Typisch aan dergelijke situaties is dat het niet meteen duidelijk is of het effectief om een discriminerende handeling gaat maar de betrokkene in kwestie wel duidelijk het gevoel heeft onrechtvaardig behandeld te worden. Verborgen discriminatie en de onzekerheid over de beweegredenen van mensen die hiermee gepaard gaat, wordt in de literatuur ‘*attributional ambiguity*’ genoemd en gaat gepaard met ‘*attributional anxiety*’ (Crocker *et al.*, 1991; Paradies, 2006). Het treedt op wanneer er twijfel

bestaat over de vraag of de manier waarop een individu behandeld wordt gebaseerd is op zijn of haar persoonlijke kwaliteiten (zoals vaardigheden, inspanningen, persoonlijkheid of kwalificaties) dan wel op vooroordelen ten aanzien van zijn of haar sociale identiteit (zoals uiterlijk, etniciteit, geslacht, etc.). Mensen die zich bewust zijn deel uit te maken van groepen die gestigmatiseerd worden (bv. leden van sommige etnische groepen of mensen met overgewicht) ervaren dergelijke onzekerheid vaker in hun dagelijkse interacties. Deze ambigue ervaringen kunnen leiden tot verwachtingen van discriminatie waardoor discriminatie sneller als zodanig gepercipieerd wordt (Neto, 2006). Concreet ervaren leden van gestigmatiseerde groepen eenzelfde gebeurtenis sneller als discriminerend dan dominante groepen. In de mate dat ervaren discriminatie samengaat met een verminderd algemeen welzijn, zien we hier de kiemen van een vicieuze cirkel. Als het gaat over het melden van discriminatie, rapporteren mensen die zich vaker gediscrimineerd voelen deze ervaringen net minder vaak (Major, Quinton, & McCoy, 2002) doorgaans omdat men niet (langer) gelooft dat een aangifte enig effect heeft.

Het voorgaande verduidelijkt één pad waarlangs gepercipieerde discriminatie effecten kan genereren. Het houdt echter ook een belangrijke methodologische implicatie in: net zoals gepercipieerde discriminatie het resultaat is van zowel reële ervaring als de interpretatie ervan, geldt dit mogelijk ook voor de gevolgen. Inderdaad, zoals verderop verduidelijkt wordt, kan voor elk van de gevolgen die we bespreken gepercipieerde discriminatie zowel de oorzaak als de rationalisatie ervan zijn. Dat laatste kan mogelijk ook verklaren waarom in de bredere waaier aan potentiële negatieve gevolgen van ervaren discriminatie die onderzocht werden, de resultaten niet altijd even eenduidig blijken. In wat volgt focussen we enerzijds op die bevindingen die gesteund worden door een ruime onderzoeksliteratuur en gaan we anderzijds vooral op zoek naar de *fundamentele mechanismen* die achter deze gevolgen schuilgaan. Concreet kijken we naar uitkomsten die zich op twee domeinen situeren, namelijk (1) (mentale) gezondheid en (2) intergroepsprocessen en maatschappelijk participatie.

2.1. (MENTALE) GEZONDHEID

Ervaren discriminatie kan via drie mechanismen de (mentale) gezondheid schaden: rechtstreeks, onrechtstreeks via stressreacties of onrechtstreeks via het stellen van risicogedrag. Het rechtstreeks effect ligt voor de hand. Discriminatie gaat gepaard met het essentialiseren van mensen tot één negatief kenmerk. Het ervaren van dergelijke ‘othering’ heeft mogelijk een rechtstreeks effect op het eigen zelfbeeld. Daar nauw mee verbonden maar toch anders is ten tweede, de rol van stressreacties. Terwijl het eerste pad vooral focust op een meer ‘cognitief’ effect, focust het tweede pad vooral op de negatieve emoties die ervaren discriminatie losmaakt. Bij een individu dat op regelmatige basis discriminatie ervaart worden deze stressreacties veelvuldig geactiveerd wat op zijn beurt de mentale gezondheid schaadt. Tot slot, kan de relatie tussen ervaren discriminatie en (mentale) gezondheid gemedieerd worden door risicogedrag (bv. het gebruik van alcohol en drugs) als gevolg van copingmechanismen. De sociale steun, groepsidentificatie en andere copingmechanismen kunnen een mogelijke buffer vormen voor de negatieve impact van discriminatie-ervaringen op (mentale) gezondheid (zie verder).

In een meta-analyse van Schmitt, Branscombe, Postmes en Garcia (2014) werd de relatie onderzocht tussen ervaren discriminatie en psychologisch welzijn. Er werden 328 effect-groottes berekend op basis van 144.246 respondenten. Ervaren discriminatie had een algemeen negatief effect op het psychologisch welzijn. De sterkte van het effect varieerde afhankelijk van het specifieke aspect van psychologisch welzijn dat bestudeerd werd. Zo heeft ervaren discriminatie een zwakker effect op de subjectieve zelfwaarde en levenstevredenheid dan op psychologische stress, depressie en angst. De vraag of gepercipieerde discriminatie mensen de veilige context van de eigen groep laat opzoeken, komt verder aan bod. Van belang hier is dat een aantal studies tonen dat een sterke groepsidentificatie een buffer vormt tegen stress als gevolg van ervaren discriminatie. Groepsidentificatie versterkt het zelfconcept – men ervaart vaker positieve bevestiging van de eigen identiteit door andere leden van de groep – en daarvan wordt verwacht dat het de impact van het geconfronteerd worden met negatieve stereotypes dempt. Eenvoudig gesteld wordt naarmate mensen zich sterker met een groep identificeren, het onderscheid tussen mensen die er voor iemand toe doen en diegenen die minder belangrijk zijn helderder. Op die manier zou groepsidentificatie mensen immuniseren voor de impact van boodschappen van anderen die niet behoren tot de groep waarmee men zich identificeert (Crabtree, Haslam, Postmes, & Haslam, 2010). Er bestaat echter geen consensus over of dat ook werkelijk het geval is. Zuiver psychologisch bekeken bestaan sociale identiteiten immers uit meerdere componenten (Leach *et al.*, 2008). Ervaren discriminatie activeert mogelijk niet alleen de *emotionele gehechtheid* aan de groep. Het kan ook de *centraliteit van* het kenmerk of de groep waarmee men zich identificeert verhogen, mensen dus aanzetten om aan dergelijk groepslidmaatschap te denken en gevoelig te worden voor verwijzingen ernaar. Langs die weg kan groepsidentificatie de ervaren discriminatie centraler stellen in de beleving van de werkelijkheid (McCoy & Major, 2003). Dat zou de schadelijke impact van ervaren discriminatie juist kunnen versterken.

De meta-analyse van Pascoe en Richman (2009) op basis van 134 studies toont eveneens dat ervaren discriminatie een negatief effect heeft op de (mentale) gezondheid. Ervaren discriminatie resulteert ook in fysiologische stressreacties (verhoogde bloeddruk, cortisolwaarden, hartslag, enz.) en heeft langs die weg ook een negatief effect op de fysieke gezondheid. Fysieke gezondheid wordt daarbij gemeten op basis van een brede waaier van uitkomsten zoals cardiovasculaire ziekten (bv. chronisch hoge bloeddruk, hartritmestoornissen,...), diabetes, ademhalingsproblemen, hoofdpijn, misselijkheid,... Tegelijk toont ook deze meta-analyse dat identificatie met de in-group zowel een bufferend als een versterkend effect kan hebben op de relatie tussen ervaren discriminatie en (mentale) gezondheid. Daarbij aansluitend vonden D'Hondt en collega's (2016) dat de etnische schoolcontext een rol speelt in de ervaring van etnische discriminatie door leerkrachten. In scholen met een groter aandeel leerlingen met een migratieachtergrond bleek de negatieve invloed van ervaren discriminatie (op basis van etnisch-culturele kenmerken) op het schoolwelbevinden van de betrokken leerlingen lager. De auteurs geven aan dat dit mogelijk het gevolg is van de steun en vriendschap van andere leerlingen met een migratieachtergrond. Een van de potentiële gevolgen van ervaren discriminatie is inderdaad dat de slachtoffers de veilige context van de eigen groep opzoeken. Dat laatste staat centraal in de volgende sectie.

2.2. INTRAGROEPS-IDENTIFICATIE – SOCIALE CONTACTEN

De potentiële gevolgen van gepercipieerde discriminatie reiken verder dan het psychisch welzijn. Er zijn ook sociale gevolgen. Daarbij denken we in de eerste plaats aan uitkomsten die een rol spelen bij het aangaan en leggen van contacten tussen etnisch/culturele groepen of de bredere gemeenschapsvorming. Doorgaans moedigen beleidsmakers intercultureel intergroepscontact sterk aan⁴. Van dergelijk contact worden twee positieve gevolgen verwacht: (1) het reduceren van wederzijdse vooroordelen (“onbekend maakt onbemind”) en (2) het vergroten van het sociale netwerk van kwetsbare groepen zodat zij via hun sociaal netwerk meer hulpbronnen kunnen mobiliseren⁵. In deze context is het echter niet het contact zelf dat ons interesseert, maar wel de vraag hoe gepercipieerde discriminatie de geneigdheid om contacten aan te gaan met mensen van een andere etnisch/culturele groep beïnvloedt. Etnisch/culturele identificatie speelt ook hier een cruciale rol.

Theoretisch gezien zijn er verschillende mechanismen mogelijk. Ten eerste lijkt het aannemelijk dat mensen die het gevoel hebben gediscrimineerd te worden de veilige context van de eigen groep opzoeken. Dergelijk mechanisme wordt in de literatuur aangeduid als het *rejection-identification model* (Branscombe, Schmitt, & Harvey, 1999; Schmitt & Branscombe, 2002). Het omgekeerde is echter ook mogelijk, namelijk dat mensen die zeer gericht zijn op de eigen groep gevoeliger zijn voor verwijzingen naar hun groepslidmaatschap en daardoor vaker het gevoel hebben gediscrimineerd te worden (Major *et al.*, 2002; Sellers & Shelton, 2003). Nog andere auteurs combineren beide perspectieven en stellen dat een zekere groepsidentificatie een voorwaarde is opdat gepercipieerde discriminatie effecten kan hebben (McCoy & Major, 2003). In het vervolg gaan we dieper in op deze mechanismen, die opnieuw aantonen dat gepercipieerde discriminatie zowel een oorzaak als een gevolg kan zijn van kwetsbaarheid, en bespreken we het bestaande empirisch onderzoek.

Het *rejection-identification model* is een verbijzondering van een meer algemeen mechanisme betreffende de wijze waarop mensen onzekerheid verwerken (Hogg, 2000, 2005; Hogg, Meehan, & Farquharson, 2010). Het ervaren van discriminatie wordt in die optiek beschouwd als een vorm van sociaal stigma, namelijk het gevoel dat men tot een groep behoort of gerekend wordt die door andere groepen negatief gewaardeerd wordt. Onderzoek in die context toont dat de mate waarin gepercipieerde discriminatie een effect heeft afhangt van twee elementen, namelijk de frequentie van voorkomen en de wijze waarop de ervaringen verklaard worden. Ten eerste is er de mate waarin reële discriminatie voorkomt en de ernst van de discriminatie ten aanzien van een bepaalde groep. Een persoonlijke gebeurtenis van ervaren discriminatie wordt makkelijker verwerkt indien ze als uitzonderlijk kan worden aan-

⁴ Beleidsmakers, scholen (zie bv. ook de eindtermen opvoeding tot burgerzin) en het IVKR richten zich primair op het aanmoedigen van een open en tolerante houding ten aanzien van diversiteit. Gegeven de centraliteit van etnisch-culturele diversiteit in het publieke debat, werd vanuit het meest onderzoek in deze context verricht naar etnisch-culturele diversiteit. Er is echter geen reden om aan te nemen dat de processen die in deze paragraaf worden beschreven hiertoe beperkt blijven.

⁵ Onderzoek toont dat bij het vormen van spontane contacten mensen de neiging hebben om vooral om te gaan met mensen die gelijkaardige sociale kenmerken en opvattingen hebben als zichzelf (McPherson, Smith-Lovin, & Cook, 2001). Dergelijke ‘homofilie’ versterkt vaak de ongelijkheid tussen individuen omdat mensen verschillen in de hoeveelheid hulpbronnen die ze via hun netwerk kunnen mobiliseren.

zien en dat is eenvoudiger indien discriminatie ten aanzien van de groep waartoe men behoort slechts zelden voorkomt. De subjectieve beleving van ervaren discriminatie wordt ten tweede sterk beïnvloed door de wijze waarop het slachtoffer de ervaring verklaart. Drie factoren spelen bij die verklaring een rol: de locus van de oorzaak (intern/extern), de stabiliteit van de ervaring (groepen in een zwakkere sociale positie hebben minder mogelijkheden om de maatschappelijke situatie te veranderen) en de mate waarin men zelf vat heeft op de oorzaak voor de gepercipieerde discriminatie (het gevoel van controle).

Samengenomen leiden die drie elementen tot de verwachting dat ervaren discriminatie bij dominante groepen een kleinere impact heeft dan bij sociaal zwakkere minderheidsgroepen. Empirisch onderzoek bevestigt die verwachting (Branscombe *et al.*, 1999; Schmitt & Branscombe, 2002). Discriminatie ten aanzien van dominante groepen komt voor, maar wordt door de betrokkenen veel vaker geïnterpreteerd als een eenmalige gebeurtenis en heeft daardoor weinig (langdurige) effecten. Bij sociaal zwakkere groepen wordt doorgaans het omgekeerde gevonden, namelijk copinggedrag gericht op het vermijden van die situaties waarin discriminatie vaak voorkomt. Dergelijk vluchtgedrag tast op zijn beurt het gevoel van ‘empowerment’ aan dewelke een spiraal van het zich terugtrekken uit het sociale leven in gang zet.

Een klassieke studie die empirische evidentie voor het voorgaande toont is afkomstig van Tropp (2007). Zij vond dat hoewel bij zowel zwarte als blanke Amerikanen interetnisch contact tot positieve intergroepsgevoelens leidde, dit verband voor zwarten veel zwakker was dan voor blanke Amerikanen. Zwarte Amerikanen ervaren veel vaker discriminatie en dit dempt de positieve impact van intergroepscontact. Gepercipieerde discriminatie kwam niet alleen veel minder voor bij blanke Amerikanen. Het had ook geen effect op hun gevoelens van verbondenheid met andere etnische groepen. In essentie toont Tropp samen met anderen dat door structurele ongelijkheid en discriminatie de gepercipieerde discriminatie *chronisch* kan worden (zie ook Foster, 2009). Gepercipieerde discriminatie wordt dan voor de leden van de getroffen groep een integraal onderdeel van de ervaring van groepsrelaties en hypothekeert langs die weg de klassieke kanalen waarlangs aan positieve intergroepsrelaties kan gewerkt worden.

Het *rejection-identification model* gaat ervan uit dat de gevolgen van gepercipieerde discriminatie afhankelijk zijn van de maatschappelijke positie van de groepen. Een cruciaal element daarbij is de idee dat sociaal zwakke groepen ervaren discriminatie verwerken via een sterkere identificatie met de eigen groep (Branscombe *et al.*, 1999; Schmitt & Branscombe, 2002). Onzekerheid wordt met andere woorden opgelost door terug te grijpen naar een duidelijk en dus veilig gedragskader. Dat geldt in het bijzonder voor religieuze groepen omdat dit groepen zijn die duidelijke normen hebben die het denken en handelen leiden. De relatie tussen gepercipieerde discriminatie en identificatie met de eigen groep wordt vaak vastgesteld via cross-sectioneel (Giamo, Schmitt, & Outten, 2012; Martinovic & Verkuyten, 2012) of experimenteel onderzoek (Jetten, Branscombe, Schmitt, & Spears, 2001). Longitudinaal onderzoek dat toelaat duurzame causale effecten te identificeren is schaarser (Cronin *et al.*, 2012; Jansinskaja-Sahti, Liebkind, & Solheim, 2009; Ramos *et al.*, 2011). Ramos en collega's (2011) volgden internationale studenten in Schotland gedurende een

periode van twee jaar. Hun analyses tonen niet alleen dat gepercipieerde discriminatie groepsidentificatie bevordert (en niet zozeer het omgekeerde). De auteurs slagen er ook in aan te tonen dat gepercipieerde discriminatie vooral de cognitieve component van een groepsidentiteit beïnvloedt. Gepercipieerde discriminatie blijkt vooral de *saillantie*, dat is de mate waarin mensen zich bewust zijn dat ze tot een bepaalde groep gerekend worden, te verhogen. Gepercipieerde discriminatie blijkt daarentegen geen effect te hebben op de twee andere dimensies van een groepsidentiteit, namelijk de gepercipieerde gemeenschappelijkheid met andere leden van de groep en de emotionele gehechtheid aan die groep. Die laatste twee dimensies zijn wel sterk verbonden met de *saillantie* van identiteiten zodanig dat aangenomen kan worden dat gepercipieerde discriminatie vooral langs cognitieve weg een impact heeft op een sterkere identificatie met de eigen groep.

Tot een vergelijkbare conclusie komt ook Skrobanek (2009). Hij zette ook de stap naar de studie van de meer politieke gevolgen van gepercipieerde discriminatie. Via een analyse van cross-sectionale data verzameld bij 289 leerlingen van Turkse origine (eerste of tweede generatie) in Duitsland toont hij dat ervaren discriminatie naar een sterkere identificatie met de eigen groep leidt *via* de perceptie van de mate van doordringbaarheid van groepsgrenzen, dat is de mate waarin men het gevoel heeft dat men gemakkelijk van de ene groep naar de andere kan gaan. Ervaren discriminatie leidt bij jongeren tot de perceptie dat groepsgrenzen belangrijk en onoverbrugbaar zijn en versterkt op die manier de identificatie met de eigen groep. Skrobanek (2009) toont vervolgens dat gepercipieerde discriminatie op die manier ook leidt naar het steunen van etniciteitspolitiek (zogenaamd *re-ethnicisation*, dewelke gemeten wordt met stellingen als *Turken moeten alleen Turken inhuren als arbeidskracht*). Ook Pauwels en De Waele (2014) vinden na controle voor een groot aantal andere kenmerken een direct positief verband tussen gepercipieerde (groeps)discriminatie en steun voor politiek gemotiveerd vandalisme en geweld. Frounfelker en collega's (2019) vinden een gelijkaardig verband voor gepercipieerde discriminatie op basis van taal en radicalisering. Dat laatste werd gemeten via de *Radical Intention Scale* die items bevat als 'Ik zou een organisatie blijven steunen die strijdt voor de politieke en legale rechten van mijn groep zelfs als die organisatie daarbij soms de wet overtreedt' of 'ik zou politiek of veiligheidsdiensten aanvallen indien ik zag dat ze een lid van mijn groep sloegen'.

Wanneer ervaren discriminatie op die manier gelinkt wordt aan wangedrag (bv. vandalisme, geweld, geradicaliseerde opvatting) wordt dit bijna steeds verklaard vanuit Agnew's (2006) *strain theory*. Binnen dat kader wordt het wangedrag of de radicale opvatting geïnterpreteerd als het resultaat van de copingmechanismen die gericht zijn op het verwerken van de ervaren onrechtvaardigheid en de woede of frustratie die deze laatste opwekken. De grote beperking van de drie laatste studies, blijft evenwel dat het om cross-sectionele analyses gaat die, hoe zorgvuldig ze ook zijn uitgevoerd, de richting van de relaties niet hard kunnen toetsen.

Agnew's *strain theory* (2006) is echter wel interessant om te reflecteren over de mogelijkheden om de impact van ervaren discriminatie te beperken. Auteurs die vanuit het zogenaamde *etnisch socialisatie model* werken beargumenteren dat het voorbereiden van kinderen op discriminatie de negatieve impact van discriminatie kan dem-

pen. Door te werken aan een positieve etnisch-culturele identiteit, kinderen inzicht te verschaffen in de geschiedenis van hun etnisch-culturele groep en hen vertrouwd te maken met bestaande en historische sociale ongelijkheden, zouden kinderen hun eigen ervaringen beter kunnen plaatsen, racisme en discriminatie sneller herkennen en hen dus weerbaarder (resilient) maken. Wetenschappelijk bewijs dat die redenering ondersteunt, blijft echter (1) voorlopig beperkt, (2) niet eensgezind⁶ (Hughes *et al.*, 2006: 764) en (3) wijst vooral op een aantal kritische randvoorwaarden zoals een open communicatie tussen kind en ouders om tot positieve resultaten te komen (Tang, McLoyd & Hallman, 2016). Ook in die context blijkt dé grote uitdaging te zijn de vele wederkerige mechanismen die spelen via gericht onderzoek te ontrafelen en de causaliteit van elk deelproces te onderzoeken.

3. BESLUIT

Onze samenleving was nooit eerder zo superdivers. De data van de meest recente JOP-schoolmonitor tonen dat in steden als Gent, Antwerpen en Brussel het percentage jongeren zonder migratieachtergrond onder de 50 procent zakte (Siongers, 2019). Een samenleving van minderheden, brengt uitdagingen met zich mee. Het bestrijden van discriminatie vormt er één van. Artikel 2 van het IVKR, biedt kinderen en jongeren de *formele* basis voor bescherming tegen discriminatie. Het spreekt voor zich dat herhaald monitor-onderzoek een voorwaarde is om te kunnen inschatten of deze bescherming in de praktijk *effectief* gerealiseerd wordt en of eventueel geïmplementeerde maatregelen ook werken. Doel van dit artikel was daarom enerzijds zicht te krijgen op de verspreiding van ervaren discriminatie bij Vlaamse jongeren en anderzijds zicht te verwerven op de gevolgen en vooral de mechanismen waarlangs die gevolgen tot stand komen.

De beschrijvende gegevens tonen dat gepercipieerde discriminatie onder Vlaamse jongeren geen marginaal probleem is. Eén op de vier (25,9%) jongeren mét migratieachtergrond heeft zich wel eens gediscrimineerd gevoeld.

In het tweede deel van het artikel bespraken we de *gevolgen* van ervaren discriminatie en vooral *de mechanismen* waarlangs deze tot stand komen. Omvangrijk onderzoek toont ten eerste dat ervaren discriminatie en de stress die het veroorzaakt een bedreiging vormen voor verschillende aspecten van het psychologisch welzijn (van jongeren). Het ervaren van discriminatie verhoogt, ten tweede, ook de kans dat de slachtoffers veiligheid binnen de eigen groep opzoeken en zet op die manier een rem op de ontwikkeling van betekenisvolle interetnische contacten. Belangrijk bij dat alles is, ten slotte, dat er duidelijke aanwijzingen bestaan dat de impact van ervaren discriminatie groter is, indien het jongeren van sociaal kwetsbare en gestigmatiseerde groepen treft.

Een dergelijk overzicht van de gevolgen van ervaren discriminatie toont echter ook een leemte aan in de bestaande wetenschappelijke literatuur. Zeker in Vlaanderen blijft het aandeel studies dat harde causaliteitsclaims kunnen maken erg beperkt. En hoewel de meeste studies tonen dat er ook na uitgebreide controle voor andere

⁶ In sommige gevallen leidt etnische socialisatie tot het cultiveren van maatschappelijk onbehegen.

kenmerken een netto-verband blijft bestaan tussen gepercipieerde discriminatie en negatieve uitkomsten, lost dit het fundamentele probleem dat een dergelijk verband in twee richtingen tot stand kan komen niet op. Causaliteitsclaims steunen vandaag voornamelijk op uitgebreid experimenteel onderzoek dat de werking van potentiële mechanismen als gevolg van gepercipieerde discriminatie in laboratoriumomstandigheden aantoonde. Dergelijk onderzoek reduceert het aantal storende factoren maximaal en heeft daardoor een hoge *interne* validiteit. Waar we nood aan hebben zijn studies die ook een hoge *externe* validiteit hebben en dus tonen dat de causale mechanismen ook buiten het lab in de echte wereld werken. Precies omdat de relatie tussen gepercipieerde discriminatie en diverse uitkomsten in twee richtingen kan lopen, dient toekomstig onderzoek nauwkeurig na te gaan in *welke omstandigheden* en bij *wie* gepercipieerde discriminatie negatieve gevolgen heeft en *waarom*. Alleen door meer longitudinaal onderzoek waarin mensen meermaals bevestigd worden en dus duidelijk een voor-en-na onderscheid kan gemaakt worden, kan op dit terrein vooruitgang geboekt worden. In een samenleving van minderheden gekenmerkt door persistente ongelijkheden, is het belangrijk die vooruitgang effectief te maken.

REFERENTIES

- Agnew, R. (2006). *Pressured into crime: an overview of general strain theory*. New York: New York University Press.
- Bradt, L., Plesier, S., Put, J., Siongers, J., & Spruyt, B. (Eds.) (2019). *Jongeren in cijfers en letters 4. Bevindingen uit de JOP-monitor 4 en de JOP-schoolmonitor 2*. Leuven: Acco.
- Branscombe, N.R., Schmitt, M. T., & Harvey, R.D. (1999). Perceiving pervasive discrimination among African-Americans: implications for group identification and well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 77(1), 135-149.
- Crabtree, J., Haslam, S.A., Postmes, T., & Haslam, C. (2010). Mental health support groups, stigma and self-esteem: positive and negative implications of group identification. *Journal of Social Issues*, 66(3), 553-569.
- Crocker, J., Voelkl, K., Testa, M., & Major, B. (1991). Social stigma: the affective consequences of attributional ambiguity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(2), 218-228.
- Cronin, T.J., Levin, S., Branscombe, N.R., Van Laar, C., & Tropp, L.R. (2012). Ethnic identification in response to perceived discrimination protects well-being and promotes activism: a longitudinal study of Latino college students. *Group Processes and Intergroup Relations*, 15(3), 393-407.
- D'Hondt, F., Van Houtte, M., & Stevens, P.A.J. (2016). Discriminatie en het onderwijswelbevinden van jongeren met een migratieachtergrond in Vlaanderen. *Tijdschrift Voor Jeugd En Kinderrechten*, 17(1), 23-34.
- Erikson, E.H. (1994). *Identity and the life cycle*. New York: Norton & Company.
- Foster, M. (2009). The dynamic nature of coping with gender discrimination: appraisals, strategies and well-being over time. *Sex Roles*, 60(9), 694-707.
- Frounfelker, R. L., Frissen, T., Vanorio, I., Rousseau, C., & D'Haenens, L. (2019). Exploring the discrimination-radicalization nexus: empirical evidence from youth and young adults in Belgium. *International Journal of Public Health*, 64(6), 897-908.

- Giomo, L.S., Schmitt, M.T., & Outten, R.H. (2012). Perceived discrimination, group identification, and life satisfaction among multiracial people: a test of the rejection-identification model. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology, 18*(4), 319-328.
- Hogg, M.A. (2000). Subjective uncertainty reduction through self-categorization. A motivational theory of social identity processes. *European Review of Social Psychology, 11*(1), 223-255.
- Hogg, M.A. (2005). Uncertainty, social identity, and ideology. In S.R. Thye & E.J. Lawler (Eds.), *Advances in Group processes* (pp. 203-229). New York: Elsevier.
- Hogg, M.A., Meehan, C., & Farquharson, J. (2010). The solace of radicalism: self-uncertainty and group identification in the face of threat. *Journal of Experimental Social Psychology, 46*(6), 1061-1066.
- Highe, D., Rodriguez, J., Smith, E.P., Johnson, D.J., Stevenson, H.C., & Spicer, P. (2006). Parents' ethnic socialization practices: a review of research and directions for future study. *Developmental Psychology, 42*(5), 747-770.
- Jasinskaja-Sahti, I., Liebkind, K., & Solheim, E. (2009). To identify or not to identify? National disidentification as an alternative reaction to perceived ethnic discrimination. *Applied Psychology, 58*(1), 105-128.
- Jetten, J., Branscombe, N.R., Schmitt, M.T., & Spears, R. (2001). Rebels with a cause: group identification as a response to perceived discrimination from the mainstream. *Personality and Social Psychology Bulletin, 27*(9), 1204-1213.
- Leach, C.W., Van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M.L.W., Pennekamp, S.F., Doosje, B.,... Spears, R. (2008). Group-level self-definition and self-investment: a hierarchical (multi-component) model of in-group identification. *Journal of Personality and Social Psychology, 95*(1), 144-165.
- Major, B., Quinton, W.J., & McCoy, S.K. (2002). Antecedents and consequences of attributions to discrimination: theoretical and empirical advances. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 251-330). San Diego: Academic Press.
- Martinovic, B., & Verkuyten, M. (2012). Host national and religious identification among Turkish Muslims in Western Europe: the role of ingroup norms, perceived discrimination and value incompatibility. *European Journal of Social Psychology, 42*(7), 893-903.
- McCoy, S.K., & Major, B. (2003). Group identification moderates emotional responses to perceived prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin, 29*(8), 1005-1017.
- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J.M. (2001). Birds of a feather: homophily in social networks. *Annual Review of Sociology, 27*(1), 415-444.
- Neto, D.F. (2006). Psycho-social predictors of perceived discrimination among adolescents of immigrant background: a Portuguese study. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 32*(1), 89-109.
- Noppr, J., Vanweddingen, M., Doyen, N, G., Stuyck, K., Feys, Y., & Buyschaert, P. (2018). *Vlaamse Migratie en Integratiemonitor 2018*. Brussel: Agentschap Binnenlands Bestuur.
- Paradies, Y.C. (2006). Defining, conceptualizing and characterizing racism in health research. *Critical Public Health, 16*(2), 143-157.
- Pascoe, E.A., & Smart Richman, L. (2009). Perceived discrimination and health: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 135*(4), 531-554.
- Pauwels, L., & De Waele, M. (2014). Youth involvement in politically motivated violence: why do social integration, perceived legitimacy, and perceived discrimination matter? *International Journal of Conflict and Violence, 8*(1), 135-153.

- Ramos, M.R., Cassidy, C., Reicher, S., & Haslam, S.A. (2011). A longitudinal investigation of the rejection-identification hypothesis. *British Journal of Social Psychology*, 51(4), 642-660.
- Schaeffer, M. (2019). Social mobility and perceived discrimination: adding an intergenerational perspective. *European Sociological Review*, 35(1), 65-80.
- Schmitt, M.T., & Branscombe, N.R. (2002). The meaning and consequences of perceived discrimination in disadvantaged and privileged social groups. *European Review of Social Psychology*, 12(1), 167-199.
- Schmitt, M.T., Branscombe, N.R., Postmes, T., & Garcia, A. (2014). The consequences of perceived discrimination for psychological well-being: a meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 140(4), 921-948.
- SCP. (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sellers, R.M., & Shelton, J.N. (2003). The role of racial identity in perceived racial discrimination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(5), 1079-1092.
- Siongers, J. (2019). Etnische intergroepsrelaties bij jongeren in de superdiverse samenleving. In L. Bradt, S. Pleysier, J. Put, J. Siongers & B. Spruyt (Eds.), *Jongeren in Cijfers en Letters 4. Bevindingen uit de JOP-monitor 4, de JOP-kindmonitor en de JOP-schoolmonitor 2* (pp. 103-131). Leuven: Acco.
- Skrobanek, D.J. (2009). Perceived discrimination, ethnic identity and the (re-) ethnicisation of youth with a Turkish ethnic background in Germany. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(4), 535-554.
- Tang, S., McLoyd, V.C., & Hallman, S.K. (2016). Racial socialization, racial identity, and academic attitudes among African American adolescents: examining the moderating influence of parent-adolescent communication. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(6), 1141-1155.
- Tropp, L.R. (2007). Perceived discrimination and interracial contact: predicting interracial closeness among Black and White Americans. *Social Psychology Quarterly*, 70(1), 70-81.
- Van Droogenbroeck, F., Spruyt, B., Mastari, L., & Siongers, J. (2016). *Ervaren discriminatie bij Vlaamse jongeren: een situatieschets*. Brussel: Onderzoeksgroep TOR.
- Woodman, D., & Wyn, J. (2014). *Youth and generation. Rethinking change and inequality in the lives of young people*. London: Sage.